

ТРАДИЦІЙНИЙ ФОЛЬКЛОР ХЕРСОНЩИНИ У СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ

Євген ЛУНЬО

Володимир Іванович Зюман (1943–2007), що від нього я записав пропоновані матеріали – непересічна особистість, інтелігент, інтелектуал. Народився у селі Калінінське Великоолександрівського району Херсонської області. Зростав сиротою у важкий післявоєнний час; батько загинув на фронті, мати – сільська вчителька. На його виховання великий вплив мала бабуся. Справжнє прізвище пана Володимира було Зима, рід його козацький, проте, аби влаштувати його у школу-інтернат, оскільки матеріальне становище сім'ї на той час було вкрай важке, прізвище з'євреїзували на Зюман, тому що єврейським дітям надавали перевагу в прийомі до цього навчального закладу.

Закінчивши Київський педагогічний інститут, а пізніше Львівський сільсько-господарський інститут, з 1972 р. В. Зюман працював на Яворівщині на різних керівних посадах в освіті й сільському господарстві. Був хорошим спеціалістом, порядною людиною й у Яворові користувався авторитетом і шаную. Вийшовши на пенсію і перенісши важку недугу – інсульт, він щораз більше заглиблюється у духовне і культурне життя, стає більше цікавитися художньою літературою, історією, головним чином пов'язаною з національно-визвольною боротьбою. Робив деякі поетичні спроби; написав низку гумористичних байок на сімейно- та суспільно-побутову тематику, окремі з них художньо досить вправні.

Я знав В. Зюмана як свого шкільного вчителя астрономії, у школі він працював за сумісництвом. Та тісніше ми стали контактувати після того, як він прочитав збірник «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців», який я упорядкував і підготував до друку. За його словами, книга справила на нього надзвичайне враження. Попри цілком незнану для нього, вихідця з Херсонщини, і тому дуже цікаву бандерівську тематику, пана Володимира особливо захопило народне слово, виражені в ньому ідейність, духовність і краса. Сказав, що по-новому відкрив для себе глибину і силу народної культури, передовсім фольклору.

На цій основі я почав записувати від В. Зюмана традиційний і новочасний фольклор Херсонщини. Представлені тут паремії та поодинокі зразки інших жанрів походять головним чином із рідного села респондента. Хороша пам'ять, пристрасне зацікавлення й захоплення усною словесністю, пробуджені сентименти до своєї малої батьківщини, від якої віддалений часом і простором, оживлені спомини зі свого дитинства і юності зумовили те, що респондент пригадав досить велику кількість цікавих та оригінальних фольклорних зразків. Усі вони позначені своєрідним місцевим колоритом, відображають історичні умови, природничо-ландшафтні особливості, сімейно- і громадсько-побутовий, духовно-світоглядний та господарський уклади корінного населення цього степового краю, передовсім рільників, козаків, чумаків. Цікаво відображені взаємини українців із етнічними

групами татар, євреїв, росіян, циган, поляків, німців, із якими внаслідок історичних обставин місцевому люду довелося тісно співжити.

Представлені сучасні записи традиційного фольклору з Херсонщини засвідчують, що південні регіони України, попри їх тривалу денационалізацію й русифікацію, особливо у часи московсько-комуністичного поневолення, все ще дотепер зберігають свою національну ідентичність і локальну своєрідність, свою колоритну й оригінальну усну словесність.

А ще це ставить перед сьогоднішніми фольклористами надзвичайно актуальне питання: чи весь цей регіон належно обстежений, чи усі його духовні скарби належно зібрані, чи нічого з його безцінного уснопоетичного набутку на наших очах безповоротно не втрачається.

Прислів'я та приказки

1. У нього совість, як ряса батюшки; чорна, навіть кишень немає.
2. Борода батюшки – не віник, душу не підмете, язик – і мажу вилиже.
3. Батюшка без бороди, що коваль без фартуха; бородою підкову не зробиш.
4. З жидівських пейсів оглоблю не зробиш.
5. Він такий, як з пейсів пужално.
6. Чому жиди своєї землі не мають? Бо обрізаному дереву і на гною не вирости.
7. За жидом і тінь ганяється.
8. Цього не може бути, як не буває татар без ворогів.
9. Мнешся, як кізак між пальцями татарина; свіжість на зуб беруть.
10. Татарва і опівночі тінь має.
11. Чумацька валка обминає балку.
12. Пройдеш пороги – помолишся Богу.
13. Бурчить в дорозі, як казан на тринозі.
14. Лисий бусурман, як чумацький казан.
15. Жиди у валці, що ногайці в балці.
16. Були б байраки, то й ногайці до с...и.
17. Малий гедзь, а великого вола страшить.
18. Булавою комарів не б'ють.
19. Була б сіль, а чумаки знайдуться.
20. Баба в валці лише для отамана, молодому чумаку і коза до смаку.
21. Без солі і куліш – молочай.
22. Чебрець гарно пахне, та їсти не дається.
23. Добре, хлопче, бився; насипав йому свербивусу за комір.
24. Недостиглий терен і воли не їдять.
25. Без приморозку і терен не квітне.
26. На рогатого вола хомут не одягнеш.
27. Ярмо не для коня, хоча між оглоблями ходить.
28. Без налюшні і ярмо тягар.
29. Стримуй жиди в торгівлі, бо він і воли продасть, і мажу сам потягне.
30. Бугай доти бугай, доки яйця має, без них він просто віл; «соб», «собе» – от і вся радість.
31. На хоробру валку і лугарі не нападають.

32. Валка не силою чумаків славна, а розумом отамана.
33. Куліш від кандьору не відрізниш, доки не спробуєш.
34. Саламаху лише гречаною мукою підбивають.
35. Свою ложку навіть лугарі мають.
37. Ногайці, як сарана, навіть курячу сліпоту їдять.
38. Лампач не камінь; хоч не міцний, а тепло тримає.
39. Нехристь і вночі тінь має; за ним чорт ходить.
40. Християнину обрізання не зробиш.
41. Жид і в дощ сухий.
42. Москалеві – кнут, а жиду – талмут.
43. Нехристю що квітень, що скітень: головне – запах.
44. Без жида і базар не базар.
45. Батюшка хреститься трьома пальцями, бо інші гроші тримають.
46. Кінь друг – лиш татарва друзів поїдає; ліпше свиню з'їсти.
47. Крим – чи Рим; навіть церкви поховались.
48. На Бога надійся, а шаблю гостри.
49. Покуштуй, вражий ляху,
Нашу саламаху.
Не їси саламаху,
То спробуй домаху.
50. Згадай, ляху, Пилявець, тут тобі п...дець! (кінець).
51. Неділя – сила, понеділок – розум.
52. Ми хоча без держави, зате народ військо має своє; де таке бачив?
53. Мирно не хочеш, то будемо шапками мінятись.
54. Такої ми породи – не п'ємо в поході.
55. Про раду (віче) не згоден – то з кладки і в воду; ніхто руки не дасть.
56. Козак зі смерті сміється, бо вона на Хайку похожа.
57. Жінка на Січі – як татарин вночі: роби свою справу і мовчи.
58. Не люби дівчат, бо наробиш козачат.
59. Найліпше про козака знає його шабелина.
60. Не стидайся похвали, вони як зазубрини на шаблюці.
61. Чарка – не татарка, від гріха спасас.
62. Яка різниця: наказний чи обраний; головне – люди знають, а совість – або є, або немає.
Напівсовісті не буває, бо то від Господа.
63. Кошовий себе показує не язиком, а шаблюкою.
64. Гаряче? – студи, дураче.
65. Що поріг, що Шилова балка.

(Шилова Балка – балка за два кілометри від села Козацьке перед самим дніпровським порогом, своєрідний «Перекоп». Тут є прісні джерела. Це за шість кілометрів від Кізі Кермена (на правому березі Дніпра перед порогами). Навпроти Кізі Кермена стоїть Іслам Кермен (нині Берислав і Стара Каховка), в цій балці часто грабували і кримці, і ногайці, і луговики. Ці суб'єкти не брали до уваги ліцензії білого царя, султана і хана. Козаки-січовики завжди охороняли і жили в Козацькому. Тепер там ДАІ грабує, жаль, козаків нема. – *Прим. респондента*).

66. Давидів Брід – Давид броду не будував, а шинком славу здобував.

(Правобережна притока Дніпра – Інгалець, колись жид Давид там мав шинок. – *Прим. респондента*).

67. Татари салом п'яти не мажуть, а ми без нього – сироти. Бо сало і мажу помаже, і голод здолає.
68. Була б сіль, а сало зробимо; бо сіль від Бога, а сало від свині.
69. Господь милосердний: все дасть, коли сам мати захочеш.
70. Рану на шаблі і камінь злиже, рану на тілі – хіба смерть; не дайся!
71. Татарам і Бахчисарай – рай, довблять носа – їдять просо.
72. Шилова балка покаже, чи швидка мажа.
73. Татарин і триногу з церквою плутає.
74. Носогрійка – не злодійка; душу гріє, а з рота комин робить. (Про люльку. – *Прим. респондента*).
75. Чи ти чумақ, чи ти козак, а без старшого не обійдешся.
76. Скоріше від волів не доберешся.
77. Не бійся турка, не бійся козака, вважай лише на луговика; свій ворог – гірше татарина.
78. Читає, як батюшка, рахує, як чумақ – дурна голова того не зробить.
79. Чумақ рахує швидше, ніж ти думаєш.
80. Пара волів і мажа – не знак, що ти чумақ.
81. Лягаю не клята, встаю не м'ята. (Про жінку, від якої пішов чоловік. – *Прим. респондента*).
84. Вершники царя і хана – то байка, головне – розбійна шайка.
85. Чумақ і з ряски спече собі паску.
86. Крадеться, як втікач на Січ.
87. Бракує згоди – винні верховоди.
88. Чи добра мажа – дорога покаже.
89. Вибрали верховоду – готові до походу.
90. Не той чумақ, хто в Крим їде, а той, хто повертається.
91. Соляна валка – не палка, пополам не ділиться.
92. Віником з кожуха воші не виметеш.
93. В своїй хаті і воші солодкі, як свята приємні.
94. Жид і за воші бере гроші.
- 95 «Знайду – уб'ю, не знайду – з собою візьму, хай Крим побаче». (Що робить чумақ? Шукає воші. – *Прим. респондента*).
96. Свої воші кусають, як дівка цілує, чужі – кровопивці, одним словом – татарва ненаситна.
97. В господаря навіть воша салом обростає.
98. У воші стільки м'яса – скільки у рабина розуму.
99. Воша також чумакувала, бо Крим бачила.
100. Воші і з сорочки решето зроблять.
101. На кожну вошу є свій гребінь.
102. Граблями вошу не вичешеш.
103. Отаман на стежу ставить лише вошивих – ніколи не заснуть.
104. То така правда, як воша кашляє.
105. То такий пан, що губами чухається.
106. Пана навіть воша минає.
107. Накрийся татарським коцом: воші поздыхають.
108. Ядро вошу не заб'є, а кожух зіпсує.
109. З нього стільки користі, як з воші навару.
110. Воші і пса загризуть.

111. Досвідчений отаман тримається не дороги, а колодязів.
112. Трутнів і з вулика викидають.
113. Дорошенко побусурманився, Хміль – помоскалився, а ти що вибереш? Ти українець чи кочерга?
114. Не тішся хрюшка, що їсиш грушку – все одно перед Різдом під ніж підеш.
115. Брудна вода, солонка чи солодка – аби мокрою була.
116. Якщо ти хламида – бери кумом жида.
117. Де йому шаблю, він ще чепіги не вмів тримати.
118. Голодний дурак гризе і топчак. (Грава. – *Прим. респондента*).
119. Скіфська баба все на Захід дивиться.
120. Сонця не бачиш – пошукай за могилою (курганом), дівки не маєш – пошукай в полі; гарна дівка, як сонце – не сидить в хаті.
121. Гарний батько має тяжку руку.
122. Добрий рій має добрі бджоли.
123. Гарна бджілка поганого меду не носить.
124. Бджоляр у вершу не заглядає.
125. У багатого і верші мід мають.
126. В дощ циган і сіткою накрийся. Хоч сітка – не дах, а циган – не птах; золото в роті, крадіж в голові.
127. У циган коні гарні, бо жінки погані.
128. Під лежачого козака і дівка не ляже. (Про лінивого. – *Прим. респондента*).
129. Москаль, лях, швед – всі разом – татари; не уникнути їм кари.
130. Москаль сіє указами, татари – заразою, жид – гімном, а ми – зерном.
131. Коні люблять степ, а воли – поле.
132. Хліб ростити – не сіль возити.
133. Віл біжить не тоді, коли пити хоче, а коли воду чує.
134. Де вороння – там і татари.
135. Татарку навіть пес не обнюхує.
136. Біда – не сіль, ложкою не розмішаєш.
137. Бджоли вируються, птахи відлітають, цигани втікають, лише людина тримається своєї землі.
138. Мойша сіє гроші, а Ціля – воші.
139. Мойша має гроші, а Ціля – воші.
140. Лише птахам за «так» все дається; за це на них і коти, як на нас татарва.
141. На чужому тоці – чужі вила в боці.
142. Чуже каліцтво не болоче.
143. Не псуї мову – ліпше мовчи, як не хочеш крові.
144. Одеса не Херсон, а тим паче не наше село, там і шовковиця ковбасою смердить.
145. Жиди також вірять в Бога, але жидівського. У них отаман – Мойсей, по нашому – Мошко. Абрам казав, що без мошки і виноград не бродить, Іван казав, що без нас і пшениця не родить.
146. Не дивись, що старий жид сивий, як лунь, він все одно з чорних.

Зап. Є. Луньо 22.07. 2006 р.; 12.08.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р. н., осв. вища. – *Домашній архів Є. Луня.*

Дитяча дражнилка

Жид, жид
 По мотузі біжить,
 А маленькі жидинчата
 Доганяють свого тата.
 Зухен Вей (Боже мій), злізайте, діти,
 Треба вас усіх помити
 В молоці і у сметані,
 Бо брудні ви, мов цигани.
 Пролетіла мимо муха,
 Жид звалився, як макуха,
 А за ним і жидинчата
 Задусили свого тата.
 Тітка Ціля гірко плаче
 І як курка кудкудаче.
 Що у тебе болить?
 Жид, жид, жид, жид!

Начальство говорило «єврей», «жид» – говорили лише між собою. Чому юда? Батьошка пояснював, що то від юди (їуди), котрий Ісуса Христа продав. У нас по селах горобців називали «жидики». В голодовку ми ловили їх «під кошик». Бабця обливала «жидиків» кип'ятком, діти скубали, патрошили, хвилини 20–30 варили і їли. Жидів можна, голубів – ні, бо вони Ною на сушу вказали, то ангели. А ще ми ходили в балки гадюк бити. Бабця казала, що за кожного гада Господь дарує додатково один день життя. Я, мабуть, безсмертний, бо перед Покровою вони по балках клубились, то я одним каменем – зразу 10–15 вбивав.

Зап. Є. Луцьо 22.07.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р.н., освіта вища. – Домашній архів Є. Луця.

Про діда Муху та його поради молодикам

Дід Муха – сільський старий, котрий боявся своєї баби Гульки, завжди ходив на босу ногу в обрізанцях (це биті валянки без халяв) і літом, і зимою, в багно і в сушу. Так йому легше втікати від «придуркуватої Гульки». Так він завжди з'являвся в чайній: «Дивлосьь, а в неї знову мухи через носа в голову позалітали, так я ступив у «тухлі» і ... подався подалі від гріха».

Так ось він полюбляв радити молодикам, котрі завжди радо кликали його до себе. Дід Муха цим дуже тішився і безкоштовно, як він казав, радив молодикам, особливо тим, хто наповнював його склянку: «Ти, козаче, вибирай жінку, як шаблю. Шаблю викує лише наш коваль, бо циган – хіба що батога зробить. Знай:

Жидівка – злодійка,
 циганка – забанька (для дурня),
 росіянка – засранка,
 всі чорні – потворні,
 німкені – зелені,
 полячки – дурні качки.

Ще багачко на світі різних дівок є. Одним словом, всі чужі – як вужі, хоч не кусаються, а все одно гадюки! Наша українка – найліпша жінка (крім моєї Гульки), як і всі – рогата та пазухою багата, характер, як криця, велика сідниця, солодка, як диня, добра господиня, дає раду і дому, і городу – вдячна і тобі, і Богу! Пам'ятай це, я знаю, я життя прожив». На питання звідки дідо так жінок знає, він відповідав одне й те ж: «Хто зрадить бабу і коня – той не проживе і дня, а півень для того й «шпори» має, аби не впасти». – «То Ви що, шпори маєте?!» – «Авже ж, чому я тоді в таких «тухлях» ходжу».

А ще дід Муха казав: «Брешуть, як старі собаки, ті, хто стверджує, що козаки – очерет до рота і пересиджували у річці татарву. Брешуть! Козаки ніколи від бусурмана не ховались. Сам, чи багато переміг, чи загинув! Надію мав не на очерет, а на шаблю і вірного коня. Ко-

зак не такий, щоб сам у воду, а коня на полон. Кінь живий, доки у вуха води не набрав. Не вірте байкарям! Хочеш – запитай розентальського Якуба, йому старий Савка говорив, а той чув від діда Брусинця, це й моя Гулька знає, і муха не гуде!»

Зап. Є. Луцьо 12.08.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р. н., освіта вища. – Домашній архів Є. Луця.

Дражнилка в дитбудинку

Козаченьки на горбку
Пекли жаби в черепку,
Від татарів утікали
Черепок їм залишали.
Ті жаб їли зі смачком,
Заправляли часничком,
Дождівкою заливали
Та на те вони й татари!
(Не дивуйтесь – то ж татари)

Зап. Є. Луцьо 12.08.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р. н., освіта вища. – Домашній архів Є. Луця.

Побажання батька доньці

Батько наставляє доньку, яка вибирається в невістки:

Я тебе з мазанки не виганяю.
Живіть, місяця вистачить, поле поділимо,
Приймак – сином буде!
Будь гостра, як шабля,
Кріпка, як щит,
Струнка, як спис,
Метка, як рушниця.
Жіноча справа теж козацька!
Родюча будь, як земля,
Гаряча, як сонце!
Знай, що місяць щербатіє,
Щоб повним скоріше стати.
Пам'ятай тата і маму!
Приходь до нас в радості.
Втечеш від чоловіка –
Виб'ю і сам за патли назад поволочу.
Скоріше ставай матір'ю,
Бо діти від біди боронять,
Хоч біду кличуть.
Вчасно годуй чоловіка і свиню.
Чухай кописткою за вухом,
Вони це люблять.
Догоджуй чоловіку, свекру і свекрусі.
Ходи до церкви, забудь подруг!
Не випрошуй бійки –
Вона сама тебе знайде.
Скоріше вроди.
Кума і куму вибирай із чужого села!
Знай, що мир у хаті
Ховається в жінки за пазухою,
А злагода між ногами.
Сваряться лише рот і дурна голова,
Що його має.

Все інше в сварці участі не бере.
 Не водися зі знахарками, ворожками,
 Жидами і циганками.
 Крім поголосу від них
 Нічого не чекай.
 Пильнуй поле, дітей і батьків,
 Знай, що молодість стоїть на старості.
 Ніколи не працюй у свята.
 Знай, що свято не день,
 Який пан в'яже, свято тоді,
 Коли батюшка каже.
 В розумної господині – навіть півень гавкає,
 а кури мишей ловлять.
 Знай, товарки і сусідки бачать не все,
 Господь все бачить, все знає і все оцінить.
 Не гріши! Гріх, то жидівська і татарська справа.
 Вони ж бо нехристі, а ти мого роду.

Зап. Є. Луцьо 12.08.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р. н., освіта вища. – Домашній архів Є. Луця.

Байка про колесо

У нас є така байка, яку «списують» на приповідку «Запас гузну не товариш» або ж «Потрібен ти мені, як п'яте колесо до воза».

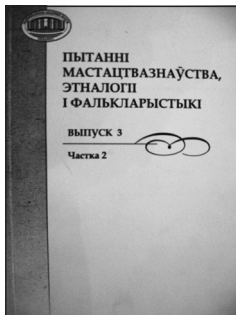
Старі люди кажуть, що було так: чумацька валка поверталася з Криму. Десь в землях Асканії в мажі одного чумака зломилося колесо. Ну, хоч плач, що робити? До села далеко, і Бог його знає, чи є там стельмах. Як відомо, чумаки в біді товариша не лишали, а тому вирішили дійти до села і другого дня з колесом повернутися наймолодший. Чи то луговики, чи татарва в дорозі знищили валку, а бідний чумака даремно чекав на друзів ще два заходи сонця. І ось другого дня на нього натрапила чужа валка соляників – вірмен. Один з них давав небозі запасне коло при умові, що той на цілу ніч стане «хозяйкою» вірменської мажі. Що робити невдасі? Вранці, широко розставляючи ноги, покотив вірменське коло до своє мажі.

Наступного року знову така ж okazія. Друзі по нещастю впізнали один одного, знайомий вірмен запитав, чи небога знову хоче стати «хозяйкою». Наш чумака показав на прив'язане до піддона коло і гордо відрізав: «Запас гузну не гостинець, а ти, дурню, мені потрібний, як п'яте колесо до воза!»

Так то було.

Зап. Є. Луцьо 12.08.2006 р. у м. Яворові Львівської обл. від Зюмана Володимира, 1943 р. н., освіта вища. – Домашній архів Є. Луця.

Нові книги

Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі.
 Вып. 3: у 2 ч. Частка 2. / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А. Лакотка. – Мінск: Права і зканоміка, 2007. – 415 с.

У збірнику надруковані матеріали Міжнародної наукової конференції «Мистецтво, фольклор, етнічні традиції у вирішенні завдань сучасної культури», присвяченій 50-річному ювілею Інституту мистецтвознавства, етнографії і фольклору імені К. Кропиви НАН Білорусі. У другій частині вміщено статті, присвячені проблемам етнології, антропології, фольклористики, славістики, а також питанням збереження культурної спадщини. Збірник видано в рамках виконання державної комплексної програми фундаментальних наукових досліджень «Історія білоруської нації, державності і культури» на 2006–2010 рр.